

middelmaat op het conto van Huet, en niet van bijvoorbeeld Kloos (die in Tollens een moderne, niet-retorische dichter zag), maar op basis van de uitgekozen teksten van Oosterholt zelf is die conclusie maar ternauwernood te trekken. En, via orkestratie worden toch niet alleen puur poëtische oordelen doorgegeven, zoals de lezer van *De bril van Tachtig* bijna moet geloven? Huets genuanceerde opstel zet Tollens ook neer in zijn sociologische kwaliteit als verzetsdichter en als fondsenwerver. Het zou interessant geweest zijn te traceren wie dat oordeel bij de lateren overneemt.

Hoe dan ook, de Tachtigers blijken aan het eind van de negentiende eeuw een orkestratieproces in gang te hebben gezet dat de tand des tijds opmerkelijk goed heeft doorstaan, dat is duidelijk geworden in deze diepgravende studie. Oosterholt kennende zal hij niet ophouden bij Huet, nu hij al geconstateerd heeft, dat eigenlijk Multatuli, Vosmaer, Van Vloten en Pierson bekeken moeten worden om hun invloed op de canonvorming te onderzoeken. We wachten met spanning op zijn vervolgstudie. Literatuurhistoriografie van de bovenste plank.

Ellen Krol

Raf de Bont, Geraldine Reymenants & Hans Vandevoorde (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle.* Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2005. – viii + 337 pp. ISBN 90-72474 65 1.

Een fors boek is het: 332 dichtbedrukte bladzijden met een overvloed aan voetnoten over een tijdschrift dat werd opgericht in 1893, en dat maar zeven jaar heeft bestaan. Zeker is het niet de eerste studie over *Van Nu en Straks*, maar wel is dit het meest brede en tegelijkertijd het meest diepgravende overzichtswerk dat tot dusver over het tijdschrift verscheen. In zeventien artikelen wordt *Van Nu en Straks* geplaatst in een brede cultuurhistorische context. De keuze van de redactie voor de open titel *Niet onder één vlag* is ingegeven door de heterogeniteit van het tijdschrift, die het gevolg was van uiteenlopende factoren: niet alle redacteurs zaten op dezelfde artistieke en maatschappelijke golflengte, en sommigen onder hen – onder wie Vermeylen – evolueerden zelf bliksemsnel. Van een eenheids-poëtica was dus geen sprake, en van lieverlee werd daàr dan maar een poëticaal punt van gemaakt. In zijn zoektocht naar een naam voor het nieuwe tijdschrift schreef Vermeylen in 1892:

Onder één vlag bevat me niet. Een heele boel kerels zouden denken dat we [...] een *school* willen maken. Laat de vlaggen maar steken.

Jammer genoeg is aan deze hybriditeit door vorige geschiedschrijvers niet altijd recht gedaan (schema's leveren immers een duidelijker verhaal op dan analyses). De grote verdienste van deze bundel is, dat het de beeldvorming over het avantgardistische tijdschrift op sommige punten drastisch bijstelt. Dit gebeurt na twee uitstekende inleidende artikelen over 'Eenheid en verscheidenheid in *Van Nu en Straks*' van Hans Vandevoorde en over 'de aspiraties van het fin de siècle-tijdschrift' in een breder, Europees perspectief door Remieg Aerts.

Zoals gezegd, wordt *Van Nu en Straks* hier gesitueerd in een zeer ruime historische context, zodat dit boek aanknopingspunten biedt voor wie is geïnteresseerd in maatschappelijke en ideologische onderwerpen die speelden aan het eind van de negentiende eeuw, in gender-kwesties en vraagstukken over levensstijl, ethiek en esthetiek. Twee artikelen gaan over de mannelijkheidscultus, het anarchisme en de opvattingen over het vrije huwelijk: 'De onmachtigen. Mannelijkheid en de idealen van de literaire avantgarde in Vlaanderen' van Henk de Smaele en 'Van Nu en Straks en de Vrije Liefde. Huwelijk en seksualiteit bij Jacques Mesnil en August Vermeylen' van Liselotte Vandenbussche. Deze twee stukken zijn op een merkwaardige manier complementair. In het eerste artikel toont de auteur overtuigend aan dat de mannelijkheids-cultus die we aantreffen in teksten van de hoofdfiguren van *Van Nu en Straks*, zoals August Vermeylen en Emmanuel De Bom, in feite twee 'vertogen' inhoudt. Enerzijds is er de oude visie dat mannelijkheid synoniem is met wilskracht en beheersing – een overtuigend die *male bonding* zo belangrijk maakt: alleen in een homosociale omgeving, als mannen onder elkaar, kan de echte mannelijkheid zegevieren. Maar anderzijds werd mannelijkheid ook verbonden met heteroseksuele potentie, en kon ze dus worden afgemeten aan 's mans succes bij vrouwen. Door deze nieuwere, liberale definitie van mannelijkheid kregen *male bonding* en de openlijke homosociale omgang een problematisch karakter. Volgens De Smaele moet de geboorte van de homo-seksueel in de negentiende eeuw (en dus ook van de heteroseksueel!) in dat spanningsveld worden gesitueerd.

In elk geval getuigt de briefwisseling tussen Vermeylen en De Bom van beide mannelijkheids-idealén. Op een snoeverige toon, als mannen onder elkaar, gaven de nog jonge literatoren elkaar advies over relaties met vrouwen. Vermeylen komt

tot de conclusie dat vrouwen en kunst weliswaar niet zijn te combineren – ‘sedert December heeft Maeterlinck een “bestendige maîtresse”, en hij heeft *geen regel meer geschreven*’ – maar dat het lichaam toch zijn eigen wetten stelt (voor de Nederlandse lezer van het volgende citaat: in het Vlaams verwijst het werkwoord *poepen* naar een andere lichaamsfunctie dan in het Noord-Nederlands):

Ik zie maar twee oplossingen van 't vraagpunt: 1° – met een maîtresse leven, alsof men getrouwd was (ja!), maar een vrouw kiezen die zorgen kan voor al de stoffelijke, kleingeestige zaken van 't leven, die u helpt, u volkomen vrij laat, en u niet komt storen in uw kunstenaarswerk [...]. Of beter nog: poep uw *dienstmeid*. Dat is misschien nog het zekerste, en ik ben zeer gelukkig die oplossing gevonden te hebben. 2° – Hebt ge geen dienstmeid, of kunt ge er geen schoone vinden, ga alle maanden – of alle twee maanden, ... volgens het karakter – naar 't bordeel. [...] *In ieder geval, maak van het poepen een natuurlijke werking, iets zeer gewoons, als het eten en het schijten.*

En de dubbele mannelijkheid van *male bonding* en heteroseksuele potentie komt gebald naar voor in De Boms uitnodiging aan zijn vriend:

We zouden samen leven. Op 't wijf in 't algemeen schijten, en 't wijf in 't bijzonder nu en dan poepen.

Uiteraard bleven deze sappige adviezen tijdens het leven van de twee Van-Nu-en-Straksers ongepubliceerd.

In het licht hiervan is het bepaald ironisch dat het juist Vermeylen was die zijn kameraad, de anarchist Jacques Mesnil, kapittelde om de expliciete erotiek in zijn novelle *Wellust*. Hierin had Mesnil een evocatie gegeven van zijn anarchistische ideaal van de vrije verbintenis: een niet financieel gemotiveerd bondgenootschap, waarin lust en liefde volkomen met elkaar zouden samenvallen voor man en vrouw. Ook in niet-fictionele teksten had Mesnil gepleit voor de opheffing van het burgerlijke huwelijk, dat hij als de kweekpoel zag van vrouwelijke afhankelijkheid, dubbele moraal en hypocrisie. Liselotte Vandebussche toont aan dat Mesnils ideeën over het vrije huwelijk indruisten tegen het dichotomische vrouwbeeld van de negentiende-eeuwse bourgeoisie, dat vrouwen opsloot in de types ‘onschuldig en voornaam’ (de vrouw om te trouwen en lief te hebben) en ‘verdorven en begeerlijk’ (de vrouw om te *poepen* dus). Precies op dit geloofspunt kwam het tot een breuk tussen de twee vrienden. Mesnil vond Vermeylen, ondanks zijn flirt met het anarchisme, ‘un salaud de bourgeois quelconque’, een pijnlijk verwijt dat verscherpt werd toen beide mannen zich in 1897 voor het leven verbonden met een vrouw, Ver-

meyleen voor het altaar en Mesnil in een vrije verbintenis. De novelle *Wellust* betekende meteen het einde van de tweede reeks van *Van Nu en Straks*.

Dat het anarchisme het vrije huwelijk propageerde met een zedelijkheidsargument, als middel tegen de onkuisheid en de dubbelheid van het burgerlijke huwelijk, is een van de vele paradoxen die de bundel *Niet onder één vlag* aan het licht brengt. Een andere paradox, die met de hiervoor besproken gender-kwestie samenhangt, is het feit dat *Van Nu en Straks*, ondanks zijn progressieve reputatie, op de keper beschouwd onomwonden seksistisch was. Geen vrouw heeft er ooit een letter in gepubliceerd. Geraldine Reymenants zoekt in haar bijdrage “Den invloed der vrouw in de samenleving”. Waarom vrouwen in *Van Nu en Straks* ontbreken’ de verklaring in de negentiende-eeuwse verstrengeling van de concepten genialiteit en mannelijkheid. De artistieke vooruitstrevendheid die het tijdschrift propageerde (met de klemtoon op een onbeperkte vrijheid van de individuele artistieke expressie), beriep zich regelmatig op de innerlijke wetten van de natuur, op de ‘levensrhythmus’. Deze verbintenis van artisticeiteit en natuurwetten speelde niet in het voordeel van vrouwelijke kunstenaars. De innerlijke wetten van de vrouw werden immers niet in overeenstemming geacht met die der artistieke expressie – waarbij nog kwam dat iemand als Vermeylen geen hoge pet op had van het intellect van de vrouw (‘Vermits ik van geen intelligente zaken spreken kan moet ik u wel van vrouwen praten.’). Reymenants contrasteert deze uitsluiting met de praktijk van contemporaine tijdschriften met een juist wel behoudsgezinde reputatie, die echter een minder masculien en meer ethisch-maatschappelijk kunstideaal uitdroegen: het katholieke tijdschrift *Dietsche Warande* nam tijdens het laatste decennium van de negentiende eeuw een tachtigtal bijdragen van elf verschillende schrijfsters op; in *Het Belfort* verschenen er een dertigtal bijdragen van zes verschillende vrouwen.

Ook de bijna automatische vereenzelviging van *Van Nu en Straks* en anarchisme wordt hier geproblematiseerd, door Evert Peeters in zijn artikel ‘De anarchie als zelfkritiek. Burgers, levenshervormers en “vrije kolonies” rond 1900’. Volgens Peeters waren de Van-Nu-en-Straksers hoogstens salonanarchisten, die van de eerste anarchistische militanten (die arbeiders waren) en van de eerste vakbewegingen ver af stonden. In zijn analyse was het anarchisme als ideologie voor hen vooral aantrekkelijk omdat het beschikte over een rijk en dubbelzinnig vocabularium, waarmee deze burgers rebels konden doen zonder zich tegen hun eigen sociale klasse te richten. De luttele maanden die mode-anarchis-

ten als Vermeylen of Hegenscheidt in een vrije kolonie in de natuur doorbrachten om er op een vitalistische manier één te worden met de 'levensrhythmus', brachten hen niet dichter bij het volk, evenmin als ze hen afsneden van de genoegen van het burgerlijke bestaan.

De positiebepalingen in *Van Nu en Straks* ten opzichte van de Vlaamse Beweging worden in dit boek opnieuw gecontextualiseerd, zodat de lezer eveneens op dit punt zijn beeldvorming kan aanscherpen. In het artikel van Marnix Beyen, "Épater l'Avant-Garde". De strijd van de *Van Nu en Straks*-erfgenamen tegen het etnocentrisme, komt een interessante contradictie naar voor. Het gaat eens te meer om uitspraken van Vermeylen. In zijn bekende opstellen 'De Kunst in de Vrije Gemeenschap' en 'Kritiek der Vlaamsche Gemeenschap' verdedigde Vermeylen het kosmopolitisme als een voorwaarde tot het scheppen van universele kunst, maar dit kon volgens hem alleen als de kunstenaar in contact zou blijven met zijn (Vlaamse) volksziel. Alleen de dichter die 'diepgeworteld' in het volk stond, zou 'steeds nieuwe krachten uit zijn aarde zelf in hem voelen stijgen; en er zullen kunstwerken opgroeien schoon als boomen' – een opvatting die in de jaren dertig in allerlei varianten gehoord zal worden. Beyen relateert bijgevolg Vermeylens distantie ten opzichte van een etnisch nationalisme of een essentialistische natievorming; zijn woorden komen 'uiteindelijk zeer dicht in de buurt van de romantisch-flamingantische blauwvoetenretoriek'. De scheve beeldvorming over Vermeylens kosmopolitisme is in zijn analyse in het leven geroepen door de wél nationalistische, humanitair-expressionistische generatie rond het tijdschrift *Ruimte*, die de behoefte voelde zich scherp tegenover *Van Nu en Straks* af te grenzen.

De grafische kanten van het tijdschrift zijn niet onderbelicht gebleven. Zo plaatst Johan de Smet *Van Nu en Straks* in de lijn van de toonaangevende Franstalige Belgische tijdschriften *L'Art Moderne*, *La Jeune Belgique* en *La Société Nouvelle*, en situeert hij het tijdschrift in de discussie over 'l'art pour l'art' versus 'l'art social'. Tegelijk wordt ingegaan op invloeden van en naar Nederlandse grafische kunstenaars als Toorop, Roland Holst, Thorn Prikker en Van Gogh. Uitgebreid schrijft de Canadese kunsthistorica Joan E. Greer over de 'Radical beeldtaal in *Van Nu en Straks*. De Nederlandse bijdragen aan het Van Gogh-nummer', met speciale uitwerking van het motief van de zaaiër. Uiteraard krijgt ook het verband met de Arts and Crafts Movement van William Morris aandacht, in een bijdrage van Ellen van Impe, zij het dan vooral in verband met katholieke contemporaine tijdschriften.

Het moge duidelijk zijn dat *Niet onder één vlag* door zijn brede insteek niet alleen geïnteresseerden in dit éne fin-de-siècle-tijdschrift in Vlaanderen kan informeren, maar ook andere ladingen dekt. Laat de lezer zich dus vooral niet ontmoedigen door kwantitatieve gegevens die deze bundel (dank zij de netwerkanalyse van Christophe Verbruggen) ook bevat, zoals bijvoorbeeld dit feit: in 1901 telde het tijdschrift 75 abonnees. Daarvan waren er negen afkomstig uit de *Van Nu en Straks*-stad Gent.

Ook van de kant van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren is er bemoedigend nieuws: dit moeilijk toegankelijke tijdschrift is sinds kort volledig gedigitaliseerd.

Elisabeth Leijnse

Yra van Dijk, *Leegte, leegte die ademt. Het typografisch wit in de moderne poëzie*. Nijmegen: Vantilt, 2006. 448 pp. € 29,90.

Op 16 november 2005 verdedigde Yra van Dijk haar proefschrift *Leegte die ademt. Het typografisch wit in de moderne poëzie* aan de Universiteit van Amsterdam. Inmiddels is er van haar proefschrift een handelsuitgave verschenen bij de Nijmeegse uitgeverij Vantilt. Het boek is in overeenstemming met de inhoud vormgegeven met een wit omslag. Het eerste van de vijf hoofdstukken is een lange (115 pagina's tellende) theoretische inleiding over het typografisch wit, waarin wordt ingegaan op ideeën van onder meer Stéphane Mallarmé, Jacques Derrida en Maurice Blanchot. Van Dijk brengt veel complexe theorieën bijeen en weet ze op heldere wijze weer te geven en in te zetten bij haar analyses. In de volgende vier hoofdstukken bespreekt en analyseert zij de rol van het wit in de poëzie van vier Nederlandse dichters: J.H. Leopold, Paul van Ostaïjen, M. Nijhoff en Hans Faverey. Bovendien gaat ze in een intermezzo in op het wit bij Paul Celan. Het is een mooi boek geworden met veel aandacht voor de tekst. Ik juich het dan ook van harte toe dat er met dit boek weer eens een neerlandistische studie is verschenen waarin de benadering nadrukkelijk tekstgericht is. Men moet daarbij geen *Merlyn*-achtige studie verwachten; de leeshouding van Van Dijk is niet gericht op het zoeken naar coherentie, maar op 'gaten, breuken en fragmentatie'.

In haar inleiding bespreekt Van Dijk wat er tot nu toe aan onderzoek is verricht naar het wit in de poëzie. Daarbij komt vanzelfsprekend ook *Die wit in die poësie* van Roswitha Geggus ter sprake, een proefschrift dat in 1961 eveneens aan